

بررسی هنر لاک کاری ایران و هند

نویسنده: مریم فدایی

کارشناس ارشد هنر - صنایع دستی

مقدمه:

تولید آثار هنری در هند قدمتی طولانی دارد زیرا هندوها در ساخت و پرداخت اشیای هنری بویژه کار حجاری و منبت کاری روی چوب و سنگ تبحر خاصی داشته و در بیشتر مناطق جغرافیای هندوستان هنرمندان با استفاده از ابزار و آلات فنی خود آثار و اشیای هنری بی نظیر را خلق کرده اند که در حال حاضر زینت بخش موزه های جهان می باشد. وجود این سرزمین در منطقه آسیا به دلیل محل عبور قبایل و ملت‌های متفاوت با فرهنگها و اعتقادات خاص از این سرزمین سبب گردید تا به نوعی تاثیرات و تبادل فرهنگی ویژه ای در تمام حوزه های هنری - علمی و ادبی این منطقه مشاهده شود که در این میان کشور ایران و هندوستان سرنوشتی مشابه داشته و در این رهگذر با استفاده از دستاوردهای هنری و اعتقادی خود پایه گذار نوعی فرهنگ به نام هنر هندو ایرانی هستند که نمونه های آن را در مکاتب هنری هندو ایرانی از نقاشی تا خوشنویسی و دیگر صنایع دستی تاریخ این دو منطقه می بینیم.

با توجه به این موضوع در این مقاله به بحثی پیرامون مطالعه هنر مشترک بین هند و ایران می پردازیم که در گذشته بنام هنر لاک کاری - پایه ماشه - نقاشی روغنی - نقاشی زیر لاک مشهور بوده و در دوره ی صفوی ایران مصادف با عصر گور کانی هند قرن ۱۰ هجری قمری یا ۱۶ میلادی بین هنرمندان هند و ایرانی مورد بهره برداری قرار می گرفته است آنچه در این مقاله مورد توجه قرار می گیرد شناسایی تشابهات و تفاوت نوع نقش و طرحهای بکار رفته در اینگونه دست ساخته هنری است که بعضاً توسط هنرمندان هندی از گذشته تاکنون به شیوه خاصی مورد استفاده قرار گرفته است و فرآیند تولید آن بین هنرمندان هند و ایران کاملاً متفاوت اجرا می گردد در نتیجه پاسخگویی به این هدف نیاز به شناسایی نمونه هایی از آثار لاک کاری ایران و هند در قرن ۱۶ و ۱۷ میلادی و همچنین معرفی آثار و اشیای لاک کاری مناطق مربوط به تولید اینگونه آثار هنری در هند و ایران می باشد که در این مقاله بصورت اجمالی به آن می پردازیم.

لاک چیست؟

لاک از صمغ درخت سرو کوهی بنام سندروس و با ترکیب حشره قرمز رنگی بنام لاک (قرمز دانه) بدست می آید و نام گذاری لاک - لک - لکا - لالکا - لالکا - است که در شعر فارسی به معنای رنگ سرخ و یا تاج خروس می باشد. کلمه لاک در فرهنگ اروپایی به زبان فارسی است که به آن laque و در انگلیسی به آن lac گفته می شود. هنر لاک و لاک سازی در ساخت بسیاری از اشیای کاربردی و هنری ایران و کشورهای هند - چین - روسیه - فرانسه - ژاپن و... بکار رفته و نمونه های بیشمار آن در موزه های سراسر جهان مشاهده می شود. این آثار با نقاشی روی چوب و کاغذ فشرده و یا مقوا ساخته میشوند و برای محافظت از آن روی اثر را با پوشش مناسبی از لاک می پوشانند مانند قلمدانها - رحلها - جلد کتاب - صندوقچه - جعبه - قاب آئینه و بسیاری از آثار مشابه هنری مانند دربهای چوبی که با نقاشی تزیین می شوند.

شیوه تهیه آثار نقاشی زیر لاک (پایه ماشه)

(پایه) لغت فرانسوی و به معنی کاغذ است و (شه) به معنی جویدن و مچاله کردن است. در فرهنگ لغت یعنی کاغذ فشرده شده معمولاً اشیایی مقوایی هستند که سطح آنها با تزیین و لاک مخصوص پوشش یافته است. سابقه این هنر چندان معلوم نیست اما گمان می رود که پایه ماشه ابتدا در هند رواج داشته و سپس به اروپا رفته و بعد به ایران آمده است.

هنر لاک کاری ابتدا با نام پایه ماشه در ایران شهرت یافت و شروع آن دوره ی صفوی و اوج آن را دوره ی زند و قاجار ایران مصادف با قرون ۱۲ و ۱۳ هجری می دانند. ابتدا استفاده از این شیوه معطوف به هنر قلمدان سازی بود که بعدها به تزیین بر دیگر اشیای کاربردی مانند درب ها و صندوقچه های چوبی هم کشیده شد برای تهیه آثار پایه ماشه در ایران و هند دو شیوه ساده و استادانه برای تهیه اشیای هنری لاک کاری وجود دارد که در روش ماهرانه آن نیاز به یک لوح سنگی صیقلی است که ضخامتی بین

۱۲ تا ۱۵ سانتی‌متر داشته باشد و طول و عرض آن حدود ۵۰ و ۶۰ باشد برای ساخت جلد یک کتاب، یک صفحه کاغذ سفید مرغوب که از هر طرف ۲ سانتی‌متر بزرگ‌تر از جلد نهایی است، در آب خیس می‌کنند سپس آن را روی لوح سنگی صاف می‌کنند تا حباب هوا در زیر آن نماند سپس ورقه‌های کاغذ چاپ با همان اندازه را در یک تشت بزرگ خیس کرده و با دقت روی کاغذ اصلی قرار می‌دهند، تا حدی که ضخامت دلخواه بدست آید سپس کاغذ نازک دیگری روی آن می‌گذارند و تخته‌ای روی آن قرار داده و ۲۴ ساعت زیر فشار می‌گذارند تا خشک شوند بعد دور ورقه‌ها را می‌برند و آماده کار می‌شود. در قلمدان‌سازی از دو قالب استفاده می‌شود، یکی برای غلاف، یکی برای کتو. برای ساخت غلاف دور قالب توپری را با صابون آغشته می‌کنند و ورقه‌های کاغذ روی آن می‌چسبانند و می‌کوبند و پرداخت می‌کنند. پس از پایان کار، یک انتهای آن را به شیوه‌ای که شکل نهایی غلاف خواهد بود، می‌برند و قالب را در می‌آورند کتو را در درون قالبی با همان ابعاد قالب غلاف می‌سازند پس از خشک شدن کتو، قالب را در می‌آورند و انتهای بریده شده غلاف را بر یک انتهای آن سوار می‌کنند و سپس هر دو را سوهان می‌کنند تا هم اندازه شوند آنگاه رویه قلمدان آماده نقاشی است زمینه نقاشی تنها یک پوسته است؛ در قلمدان‌های مرغوب از کتیرا و در انواع ارزان‌تر، از سریشم یا صمغ عربی استفاده می‌شود. کار نقاشی مستقیماً روی پوسته واحد انجام می‌شود. در گذشته رنگ‌ها را با سفیده تخم‌مرغ می‌آمیختند ولی اکنون از سریشم یا صمغ عربی یا شیره انگور استفاده می‌کنند پس از پایان نقاشی، روی قلمدان روغن می‌زنند، که ترکیبی است از روغن بزرک، روغن جلا و سندروس. در روش قدیمی فقط روغن جلا می‌زدند. در حال حاضر از مقوا به جای لایه‌های کاغذ استفاده می‌شود.

روش ساخت ساده‌ی لاک کاری اشیای هنری به این شکل است که برای تهیه زمینه شی می‌بایست از چوب و یا کاغذهای دست ساز استفاده کرد که شامل چند لایه کاغذ و یا خمیر آن است. این خمیر روی قالبهای خاص شی چسبانده می‌شود و بعد از خشک شدن آن را از قالب جدا و سطح آن را مهره کشی می‌کردند تا صاف شود سپس لایه ای از گچ نرم را می‌مالیدند و مجدداً آستر کشی می‌کردند تا صاف تر شود سپس لایه ایی رقیق از لعاب روغن کمان را روی آن قرار می‌دادند و سپس طرح اولیه را روی آن ترسیم می‌کردند و پس از نقاشی در انتها چند نوبت لاک روی آن زده و اثر را دور از غبار قرار داده تا پوشش شفاف روی آن را پوشانده و از اثر محافظت

کند. مواد اصلی رنگ برای نقاشی آثار لاک‌ی مواد گیاهی و حیوانی و معدنی مانند زعفران - حنا - پوست انار - کرم قرمز دانه - سرب - زرنیخ - گوگرد - گل ماشی - سفیداب - دوده - سوده طلا و نقره - شنگرف - لاجورد - زنگ مس و... است.

در حال حاضر بیشترین استفاده از لاک بر روی چوب های مثبت شده است که در ایران کاربرد آن بر روی ساخت جلد‌ها و قلمدانهای لاک‌ی است که توسط هنرمندان طراز اول و استادکاران اصفهان - شیراز - تهران به روش استادانه تهیه می‌شود و در هند بر روی تمام اشیای کاربردی تزئیناتی و کاربردی منازل از اسباب بازی کودکان تا مبلمان منازل و جواهرات و زیور آلات چوبی و فلزی هند کاربرد دارد. آنچه استفاده از این هنر را بین این دو منطقه متمایز کرده است وسعت استفاده از کار آبی های این هنر بین هنرمندان هندی در بیشتر مناطق هندوستان گزارش شده که بیشتر به منظور حفاظت چوب میباشد تا نوع بهره برداری از نقش و طرح های سنتی در حالی که این صنعت و هنر در شهر اصفهان - شیراز - تهران و توسط برخی از هنرمندان صاحب نام تولید میشود و بدلیل نوع نقوش و طرح های سنتی آن بعنوان هنر اصیل ایرانی بنام پاییه ماشه یا گل و مرغ سازی خواهان دارد.

مروری بر هنر لاک‌ی ایران

هنر لاک‌ی و پاییه ماشه و گل و مرغ سازی هنری است که از دوره صفویه تا کنون در ایران کاربرد داشته است و احتمالاً استفاده از لاک قبل از ورود دین اسلام به ایران برای نگهداری اشیای چوبی استفاده میشد و از آنجا که بسیاری از وسایل هنری چوبی دوره ساسانی از بین رفته به یقین نمی‌توان نوع تزئین و یا نحوه استفاده از لاک را بر اینگونه آثار تشخیص داد اما در بررسی نقوش دوره های اسلامی ایران به نتیجه می‌رسیم استفاده از فن لاک کاری و رنگ و روغن بیشتر برای مراقبت از آثار بوده که از ضریب حفاظتی بالایی برخوردار نبوده است و هنرمندان مجبور بودند تا پوشش مناسبی برای نگهداری برخی از وسایل هنری دست ساز خود استفاده کنند که لاک بهترین ماده بود.

هنر ساخت اشیای هنری و کاربردی لاک‌ی که در ایران بنام پاییه ماشه یا نقاشی زیر لاک‌ی مشهور است تا دوره صفوی بیشتر بر اشیای کوچک مانند قلمدانهای فلزی کاربرد داشته که طلا و نقره کوبی میشد و با لایه ای از لاک روی آن را پوشش می‌دادند این هنر بعدها با شروع دوره سلجوقی بنام هنر قلمدان سازی پیشرفت

کرد تا جائیکه بادوره صفوی از چوب و فولاد قلمدانهای زیبایی می ساختند و از خمیر کاغذ و مقوا در ساخت قلمدانهایی که بنام صنعت - هنر پایه ماشه شهرت دارد استفاده کردند. در دوره صفوی ساخت دربهای چوبی با نقاشی زیر لاک باقی ماند و در دوره زند و قاجار قرون ۱۲ و ۱۳ هجری این هنر رونق بیشتری یافت شهرهای اصفهان - شیراز - مشهد - تهران محل اصلی ترویج و ساخت هنر لاک سازی بود و در دوره فتحعلیشاه قاجار بدلیل ارتباط فرهنگی ایران و اروپا شیوه خاص تزئین وارد ایران گردید که با نام فرنگی سازی به طرح دور نما سازی - پرتره سازی - صورت سازی با اسلوب اروپایی در تزئین قلمدانهای قاجار پرداختند. هنر لاک در نتیجه این ارتباط فرهنگی به کشورهایی مانند هند - روسیه - آسیای صغیر که به تقلید ایران فعالیت هنری داشتند منتقل شدو شهرهایی مانند کشمیر هند - دربار دهلی و دکن قلمدانهایی با سبک ایران و نقوش هندو ایرانی ساختند و از نقوش گیاهی - حیوانی - انسانی - افسانه ای بهره بردند .

شناختی بر هنر لاک کاری هند

صنایع هنری هندوستان قدمت تاریخی دارد و در هر شهری از تکنیک خاصی برای ساخت و نقش اندازی استفاده می کنند در واقع بهترین نمونه های اشیای چوبی هند را در مقبره ها و خانه های قدیمی بخش هایی از شهرهایی مانند گجرات می بینیم که پوشش تزئینی آن بیشتر تصاویر حیوانی است. منازل برخی بخش های گجرات هند با اینگونه اشیای چوبی تزئین شده است و شهرهای احمد آباد - وادودارا vadodara - ماهوا در این زمینه تبحر بیشتری دارند. در ساخت آثار لاک هنری شهرهایی مانند سارو ساترا - سانکدر - وادودارا - مناطقی هستند که هنر لاک کاری در آن شناسایی شده است و فن لاک کاری را بر وسایل میلمان منازل مانند صندلی ها - صندوقچه ها و بخش های مهم تزئینی منازل بکار برده اند که نمونه ساده آن بر زیور آلات بانوان این مناطق دیده میشود همچنین مناطقی مانند (ماهوا) و (ایدار) معروفترین مکانها برای تهیه اسباب بازی لاک کی کودکان است .

در توضیح پایگاه اصلی و منشأ هنر لاک در هند تاکنون سخنی بمیان نیاورده و سرچشمه آن را به ایران - هند - چین و حتی آسیای جنوب شرقی نسبت داده اند اما به احتمال زیاد بنا به استفاده فراوان صنعتگران هندی در تولید آثار چوبی و تبحر آنها در هنر منبت چوب از گذشته باستان تا کنون نیاز به پوشش مناسب برای حفاظت از اینگونه آثار بین هنرمندان هندی احساس میشده است و

قریب به یقین از همان زمان فن استفاده از لاک بر ای پوشش آثار چوبی آنها قدمت طولانی دارد. در هند به این هنر لاک lac می گویند که هنری است که از نوعی رزین ساخته میشود و مواد اولیه آن را حشره خاصی می دانند که بنام Tachardia lacca معروف است و هنرمندان شهرهای بنگال - مادها پرادش بخوبی نحوه ساخت این نوع رزین یا لاک طبیعی را می شناسند. در شیوه های جدید پایه اصلی ساخت لاک نوعی ورنیش است که در بیشتر تولیدات چوبی هند بکار می رود. هنر لاک کاری در هند بیشتر برای سطوح صاف و هموار کاربرد داشته و مخلوطی از ترکیبات چوبی و حتی فلزی را هم می توان لاک زد. هنرمندان هندی الگوهای متفاوتی بر چوب اجرا می کنند و به عنوان پوشش بر آن لاک می زنند در هند هنر لاک کاری هنر اصلی است که برای آرایش مصنوعات چوبی بکار میرود و منطقه kerala به منظور تربیت هنرمندان لاک کار پر آوازه است. همچنین شهرهای تامیل نادو - ارناکولام بنا به استفاده از مدل های هندی و داستانهای اسطوره ای شهرت یافته است.

هنر لاک کاری در هند بیشتر به دلیل وظیفه حفاظتی از چوب مورد توجه قرار گرفته و در شهرهایی مانند جامو و کشمیر، گجرات - اریسا - کارناتاكا - پنجاب - بیهار - آندراپرادش - اوتار پرادش با شیوه های خاص خود استفاده میشود .

الف- لاک کاری جامو و کشمیر

هنر لاک کاری در جامو و کشمیر بلحاظ نوع و شیوه کار با مناطق دیگر تفاوت بسیاری دارد زیرا هنرمندان این منطقه لاک را بر چوب مالیده و با ایجاد سایه روشن رنگهای متفاوتی را با لاک بر آثار هنری چوبی ایجاد می کنند که این عمل باعث ایجاد نوعی آرایش فریبنده و زیبا در جلوه گری نقاشی های زیر لاک بر چوب می شود. هنرمندان این مناطق برای تهیه لاک از وسایل ماشینی و یا روش سنتی استفاده می کنند و بنا به علاقه زنان در استفاده از زیور آلات و الگوهای لاک هنرمندان به سوی تهیه و ساخت آثار تزئینی با سنگ و چوب گرایش داده شدند به این شکل که لاک را پس از تهیه زیر ساخت چوبی روی آن پوشانده و به علت مهارت آنها در ایجاد ترکیبات متفاوت رنگی بر اینگونه دست ساخته های تزئینی لاک با زیبایی تمام بر اشیای تزئینی مانند الگوهای لاک این منطقه باعث تنوع رنگی می شود. همچنین تولید اشیای دکوری مانند جام - بطری و.. با لاک تزئین میشود در حالی که تصاویر نقاشی شده بر آنها تماماً خیالی است .

ب- هنر لاک کاری گجرات

صنایع دستی منطقه گجرات زیبا ترین اشیای خانگی هستند که شامل میز و صندلی و میلمان است که با مهارت بسیاری توسط هنرمندان این منطقه ساخته می شوند. در منطقه vadas در نیرونا سنت محلی برای ساخت لاک و اشیای لاک‌گزارش شده که بیشتر برای تزئین و پوشش پایه چوبی تخت‌ها - صندلی و میز بکار میرود که از جنس چوب مانگو می باشد در حالیکه با رنگهای لاک‌ قرمز - سیاه - زرد - سبز پوشیده شده است. در منطقه بانی از kutch سبک خاصی در استفاده از هنر لاک‌ دیده شده که بیشتر در خانه های شخصی بکار می برند. همچنین sankhed دهکده کوچکی در ۸۰ کیلومتری baroda از گجرات است که فن استفاده از لاک و تولیدات آن را به مدت ۱ قرن در این منطقه گزارش کرده اند. هنرمندان این منطقه مشخصه های متنوع هنری را با لاک به مانند دانه های برلیان می سازند و با رنگهای زیبا طرح های زیبایی را به وجود می آورند. همچنین به پیروی از مراحل کار دیگر هنرمندان مناطق همجوار در تولید اشیای لاک‌ لاک را بر رو و یا زیر کار اصلی که شامل نقوش و طرح ها هستند مالیده و سپس با یک قالب یا طرح پیش زمینه را بر بدنه اجرا نموده که پس از زدن لاک بر آن یک محلول امولسیون مانندی بر سطح اثر ظاهر میشود. این عمل بسیار مشابه روش ساده پایه ماشه در هنر لاک کاری ایران است که توسط نوعی پولیش و با کمک سنگ سختی که به آن akik یا به زبان فارسی به آن آهار مهره می گویند سطح کار را صیقل می دهند. این عمل باعث میشود تا لاک مانند یک ترانسپارانت عمل کند که با سایش خود رنگی مانند زرد طلایی را ایجاد می کند.

در این منطقه نزدیک به یک سده آثاری مانند ظروف - جعبه - جام - پایه شمعدان - صندلی و حتی پایه تخت و مبل ساخته میشود که تماماً با لاک روی آن را پوشانده اند. همچنین اسباب بازی های لاک‌ زیبایی در منطقه Mahuva و Idar گجرات می سازند. در مجموع لاک بر کلیه آثار چوبی خصوصاً میلمان های بخش جنوبی گجرات - Sankheda نزدیک وادودارا بکار می رود و بیشتر نقوش شامل طرح های گیاهی - آبستره است که گاهی با طلا و نقره و سنگ هم تزئین شده اند.

پ- هنر لاک کاری اریسا

هنر لاک کاری منطقه اریسا در ساخت اشیای سنتی لاک‌

پرآوازه است زیرا هنر لاک کاری جزو آثار فرهنگی اریسا محسوب میشود که در این منطقه تکامل یافته است عقاید بسیاری بر این میباشد که از دلایل رشد این هنر در منطقه اریسا جذابیت شانه های چوبی است که در (کوراپوت) اریسا از چوب و لاک موسوم به جنگلی ساخته می شود. این شانه ها توسط هنرمندان زن و مرد محلی این منطقه ساخته شده و به دو شکل مشخص است که نمونه اصلی آن مدور بوده و خاص زنان و نوع دیگر آن چهارگوش ساخته می شود و مخصوص آرایش مردان است. شانه ها طرح های ماهرانه ای دارند و تزئینات نقوش آن با لاک اجرا می کنند. بخشی از شانه های فوق با چوبی بنام بامبو لاک‌ ساخته می شوند. از نمونه های اینگونه دست ساخت ها جعبه هایی با اندازه های متفاوت - دیوار آویزها است که با اشکال سنتی منطقه و طرح های حیوانی و گیاهی تزئین شده اند. در واقع سرگرمی اصلی زنان محلی اریسا ساخت شانه های چوبی و اسباب چوبی لاک‌ است که مشخصات تصویری حیرت آوری را با ابزار ساده مانند قیچی - سوزن - چوب می سازند. صنایع دستی چوبی لاک‌ در اریسا برای سازندگان محلی این منطقه حکم سرگرمی را هم داشته و در منطقه کوراپوت ساخت آن با مهارت بیشتری همراه است. در ساخت لاک روی بامبو ابتدا لاک تهیه شده را آب می کنند و بعد با رنگهای درخواستی متنوع که تولید سایه روشن می کند ترکیب نموده و بر سطح کار می مالند. طرح پایه و اصلی اشیای لاک‌ اریسا سنتی و با فرم های گیاهی و الگوهای خاصی اجرا میشود.

ت- هنر لاک کاری کارناتاكا

هنر سنتی لاک کاری کارناتاكا یکی از یگانه ترین و منحصر به فرد ترین صنایع هنری هند است و مرکز چنانا پاتنا در مسیر میسور بنگالور مهمترین بخش برای ساخت اسباب بازی های چوبی لاک‌ است. صنایع دستی لاک‌ این منطقه همچون کارهای چوبی این هنرمندان از سایر مکانها متفاوت بوده و این نوع آثار حاصل تمرین هنرمندان Chennapatna می باشد. اشیای لاک‌ این منطقه با دو شیوه دستی و ماشینی هم تولید می شوند و هنرمندانی که با دست اشیای لاک‌ را می سازند از مهارت بیشتری در طرح اندازی برخوردارند. در کار لاک سازی این منطقه رنگهای لاک پس از فشاری که بر لایه ها وارد می آید باعث میشود تا فرم چوب زیر کار ظاهر شود طی مراحل آن بسیار منحصر به فرد است زیرا باعث میشود که رنگهای موجود بر اثر با نقوشی که روی چوب کار شده هماهنگ شده و درخشش خاصی به شی میدهد اشیای ساخته شده

این منطقه متفاوت بوده و طرح های فوق العاده ای دارند و شامل اسباب بازی - وسایل آشپزخانه - میز - النگوهای چوبی و مبلمان است .

ث- هنر لاک کاری پنجاب

هنر لاک کاری پنجاب در شهرهای آمریتسار - جالندهر و برخی مناطق پنجاب تولید میشود و هنرمندان این مناطق تزئینات متفاوتی بر کار های خود بکار می برند. پیش زمینه طرح آثار لاک ای آنها تماماً سنتی است و تزئینات آن با انواع رنگهای لاک ساخته می شوند. سازندگان و طراحان مبلمان های چوبی هندی پایه میزها و تخت و صندلی های خود را در این منطقه با لاک پوشش میدهند و بنا به نوع کار و فرآیند کار به آن (ابری) می گویند. در واقع این اسم بنا به نوع زمینه رنگ زیر لاک نامگذاری شده است و مانند یک بوم میباشد که در ایران بنام های بوم ابری - مرغش - الوان و... نام گذاری شده است. همچنین سبک عالی برای تزئین رنگی این منطقه وجود دارد که خاص منطقه پنجاب بوده و به آن (nakashi) می گویند که در واقع همان هنر نقاشی زیر لاک ایرانی است که نمونه آن در جلد ها و قلمدانهای لاک دورۀ زند و قاجار ایران دیده میشود.

بخشی از مشخصه های هنری ساخته های لاک پنجاب شامل ساخت انواع اسباب بازی متنوع و تزئین قطعات پیش ساخته چوبی و دکوری است که با رنگهای لاک محافظت می شوند. هنرمندان این منطقه در تولیدات هنری چوبی تحسین شده هستند زیرا مهارت خاصی در ساخت - تولید و اجرا دارند. در برخی از ساخته های لاک ای آنها تزئینات رنگی لاک با رنگهایی به روشنی آئینه و لایه هایی از سفید شیری و عاج گون دیده میشود که مراحل سخت لاک کاری و تزئینات فاخر هنرمندان این منطقه را گواهی می دهد. در منطقه پنجاب رنگ به مفهوم یک الگو است و شیوه ساخت تزئینات لاک ای آنها مانند روش استادانه تهیه اشیا ی زیر لاک ایرانی می باشد که برای شروع کار از تخته استفاده می کنند و با مالیدن لاک بر بدنه اصلی طرح و بتونه کاری و ریختن رنگ از سفید تا تیره ترین رنگها نوعی درجه بندی رنگی را بر کار ایجاد می کنند. تمام نقوش لاک ای پنجاب از نوع سنتی است .

ج- هنر لاک کاری بیهار

هنر لاک کاری بیهار نزدیک به یک قرن قدمت دارد و این منطقه به لحاظ استفاده از صنایع لاک و نوع تزئین در منطقه

خود غنی است. در بیهار جواهرات رایج ساخته می شود و با لاک بخش های مهمی از آن را لاک کاری می کنند. النگوها و دستبند های بیهار بسیار مشهور است و شمال بیهار مرکز مهمی در تولید مواد اولیه لاک اینگونه النگوها به شمار می آید. برای ساخت اینگونه اشیا ی لاک ای تزکیات خشک رنگی را گرم نموده و پس از مخلوط کردن چکش می زنند تا به یک اشکال همسان برای ساخت زیر کار دست یابند بعد از گرم کردن و شکل دادن کار آماده است که برای لاک زدن زیورآلات زنانه استفاده می کنند. در زمان ازدواج زنان بیهار در مناطق bhunj-mo-munda- oraon از این گونه تزئینات زنانه لاک ای استفاده می کنند. همچنین از مشهورترین ساخته های لاک ای این منطقه جعبه های لاک ای هستند که مرسوم است توسط والدین عروس در زمان ازدواج به آنها هدیه میشود که تماماً با نمادهای جالب سنتی و خطوط خوشنویسی بر بدنه با رنگ قرمز لاک ای تزئین شده اند. استفاده از هنر لاک در این منطقه بر پایه شمعدانها - جعبه ها- سرویس های بطری ها دیده می شود. مراکز دیگر این منطقه با موتیف های ماهی - چاکرا - خروس اشیا ی لاک ای خود را تزئین می کنند. تهیه آثار لاک ای بیهار خصوصاً در تولید النگوهای لاک ای بیشتر در منطقه مظفرپور تهیه می شود و خانه های عموم محل های اصلی تهیه اینگونه اشیا ی هنری هستند .

ح- هنر لاک کاری آندرا پرداش

هنر لاک کاری منطقه آندرا پرداش سبکی شخصی است که به مدت ۲ قرن در بین آنها عمومیت دارد و هنری کاملاً سنتی به شمار می آید و هنرمندان این منطقه در ساخت هنر لاک کاری خلاقیت های خاصی دارند و علت آن توجه هنرمندان به طرح جزئیات بیشتر در نقش اندازی است. تولیدات لاک ای این استان در دهکده Etikoppakka نزدیک ۸۰ کیلومتری (ویشاکا پاتنام) شناسایی شده و زیر ساخت متفاوتی برای کارهای لاک ای خود دارند. گاهی اوقات اشیا ی ظریفی میسازند که با دست و متد خاصی مانند خراطی چوب اجرا میشود و لاک را در برخی جاها با سریش که نوعی چسب است الصاق می کنند. این نوع لاک به آنها پوشش نرمی می دهد که مورد توجه بسیاری از هنرمندان قرار گرفته است. بیشتر صنایع دستی لاک ای آنها از نوع سخت و محکم با رنگ های لاک ای تولید می شود و هنرمندان آن ترجیح می دهند برای ساخت اینگونه اشیا ی لاک ای حتی المقدور روش سنتی خود را حفظ کنند و به این علت از رنگهای گیاهی استفاده می کنند. لاک این منطقه نزدیک به یک قرن کیفیت خود را در ساخت اشیا ی لاک ای حفظ

اشکال متفاوت و از دو راه در این منطقه بکار میرود که بنا به نوع جنس اولیه زیر ساخت استفاده از لاک هم متفاوت عمل می کنند که روش اصلی لاک کاری آنها بیشتر در ساخت جواهرات لاکي این منطقه کاربرد دارد و بیشتر در Lalitpur یافت می شوند و توسط مردم محلی ساخته و تزئینات آن نقش های متنوع دارد.

معرفی نمونه اشیای لاکي ایران و هند

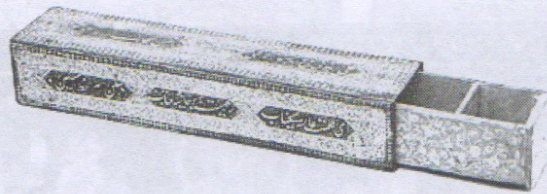
برای معرفی نمونه آثار لاکي بین دو تمدن ایران و هند به چند نمونه از آثار هنری که قدمت تاریخی دارند اشاره می کنیم که در حال حاضر در موزه های ایران - هند و جهان نگهداری میشوند .

الف- آثار هنری و فرهنگی لاکي هند

کرده و از دلایل اصلی آن قوه ابتکار هنرمندان آن و اصرار آنان در استفاده از روش دستی و ساخت محلی لاک است. هنرمندان این منطقه از لاک برای تزئین اسباب بازی کودکان - بطری - جام - ظروف استفاده می کنند و الگوهای لاکي محلی با سنگ و شیشه و آئینه ساخته شده و با صدف و سنگهای گرانبها آنها را آرایش کرده و لاک می زنند.

خ- هنر لاک کاری اوتار پرادش

لاک کاری این منطقه خاص مردم محلی است جایی که برای ایجاد طرح های متنوع و ساخت نوعی جواهرات سنتی باشکوه و زیبا نام آور است. صنایع دستی اوتار پرادش در هر منطقه مورد توجه بوده و علت آن جذابیت ساخت الگوهای لاکي آن است. لاک به

تمدان لاکي با بدنه چوبی و تزئینات خوشنویسی و تشعیری - ساخت گجرات هند - دوره مغول - قرن ۱۷ میلادی - بلندی ۳۴ سانتی متر - محفوظ در موزه هنری لس آنجلس

جمبه لاکي - ساخت هند - قرن ۱۸ و ۱۹ م - موزه مترو بولیتن

بررسی نقش و طرح نقاشی زیر لاک ایران و هند

با توجه به نمونه های ارائه شده از آثار لاک و نقاشی روی چوب در هند و ایران که متعلق به گذشته میباشد متوجه میشویم تمام نقوش و طرح های بکار رفته در اشیای تزئینی هنر لاک یا پایه ماشه ایران از دوره صفوی تا اواخر قاجار عیناً بر اشیاء و آثار لاک تاریخی هند اجرا میشده است و تأثیر پذیری آن بیشتر به دلیل اهمیتی بوده است که در گذشته هنرمندان هند به این هنر داده اند زیرا بیشتر مشخصه های تصویری و هنری نقاشی ایرانی دوره صفوی بر هنر هندی بکار می رفته و به این شکل پایه گذار مکتب هندو ایرانی شده اند. در مجموعه با استناد به نقش و طرح های دیده شده در این دو نوع هنر لاک مشخص می شود که تمام نقوش و طرح ها گیاهی - حیوانی - انسانی - هندسی - افسانه ای بین این دو منطقه مشترک بوده و با یک نوع ماهیت اجرا می شده است .

نقوش نباتی با طرح های تذهیبی - تشعیری - منظره نما - نگارگری اجرا میشد که شامل گلپای ریشه ایی - گلپای موسوم به فرنگی - نقش گل و بته و گلپای پرپر و سنبل - لادن و رزو زنبق است که بر قاب آئینه ها و جلد کتابها به اشکال طبیعی کار میشدند نقش گلپای چند پر ساده و آفتابگردان و سرو خمیده یا بته جقه دوره قاجار و نقش گلدانی همه ریشه تاریخی دارند و سابقه آن در ایران به اشکال گیاهی سفال های تاریخی مناطق باستانی ایران مانند تپه سیلک کاشان و شوش و لرستان می رسد. وجود گلپای ساده باعث ایجاد طرح زیبایی بنام درخت زندگی و گلدان افشان شد که از طرح های رایج هنر لاک در ایران و هند بود سابقه این درخت به درخت نخل و درخت زندگی در باور ایرانیان می رسد. همچنین نقش حیوانی در آثار کاربردی لاک با طرح های گرفت و گیر اجرا میشد مانند نقش مبارزه شیر ایرانی و گاو و یا وجود پرندگان مانند بلبل بر شاخه گل و نقش مشهور گل و مرغ است که سابقه زیادی در تصویر سازی ایرانی و هندی دارد. این طرح به گذشته دور و دوره ساسانی میرسد که پرندگانی مانند طاووس هندی را در دو طرف درخت تصویر می کردند. نقش انسانی با طرح های عامه - مذهبی - کیانی - و... اجرا میشد و از نقوش رایج آن طرح خورشید خانم است. وجود پرتره سازی - زنان نیمه برهنه بر قلمدانها باز تاب هنر زنان ساسانی بر جام های آن دوره میباشد که بازتاب آن با نام هنر فرنگی سازی اواخر قاجار به ایران وارد شد. نقش خورشید خانم بر سقف منازل چوبی لاک شده قاجار سابقه طولانی دارد و یاد آور نقش میله ها و سنجاق های مغوغی لرستان ایران میباشد که احتمالاً نماد الهه باروری و تفکر مادر سالاری است. نقش افسانه ایی با شیوه تذهیبی و تشعیری و با طرح اژدها و سیمرغ کار می شد و به لحاظ نوع ترکیب بندی هنر یادآور صحنه پردازی های هنر چین می باشد. در هنر لاک کاری هندی از تمام نقوش رایج استفاده میشد و در قرن ۱۶ و ۱۷ میلادی ساخت اشیای تاریخی مانند قاب آئینه - جلد کتاب - صندوقچه ها با مضامین هندی و البسه های هند حرکت دسته جمعی شاهزادگان و یا سران را نقاشی می کردند که نمونه طرح اندازی نقش انسانی را نشان می دهد. همچنین استفاده از نقش زنان با البسه سنتی بر روی جعبه ها به همراه موجودات و الهگان مکتب هندو در کنار هم نشانگر هنر نمادین این سرزمین می باشد که با زیبایی بر اینگونه اشیاء بکار رفته است استفاده از صحنه های گرفت گیر بر یک عدد جلد لاک قرن ۱۷ میلادی هند نشان دهنده رواج هنر طرح اندازی ایرانی در هند است که با نقوش گل و گیاه به شیوه فرنگی سازی بر اینگونه اشیاء اجرا می شد .

مقایسه ای بر آثار لاک ایران و هند

با توجه به شیوه های اجرای لاک کاری بر اشیای چوبی و همچنین نقاشی روی چوب مقایسه هنر لاک کاری ایران و هند نشان می دهد که در هند به دلیل استفاده گسترده از این فن بیشتر به لحاظ نوع پوشش و قدرت حفاظتی از لاک برای اشیای چوبی خود بهره می بردند و در گذشته کار های لاک هم به لحاظ طرح و محتوا تقلیدی از هنر لاک کاری ایران بوده است. در حال حاضر تفاوت و تشابهات موجود در هنر لاک و پایه ماشه این دو منطقه به شرح زیر میباشد .

تفاوت

۱ - استفاده از عنصر لاک برای پوشش هر گونه مواد اولیه ساخت نقاشی زیر لاک و غیره که در هند متداول است .

۲- تهیه مجسمه و اشیای کامل از لاک در هند.

۳- بهره برداری از نقش گلدانی و نقاشی روی چوب بر دربه‌های دوره قاجار که در ایران متداول بود و در حال حاضر در هند کمتر بکار می‌رود.

۴- استفاده از تصاویر کاملاً هندی مشابه تصویر سازی های هندویی بر آثار لاک‌ی هند.

۵- تهیه زیور آلات و جواهرات لاک‌ی در هند .

۶- استفاده از نقاشی زیر لاک‌ی بر تمام اشیای تزئینی و کاربردی هند از میز و صندلی تا اسباب بازی و زیور آلات هندی .

۷- استفاده صرف از هنر لاک‌ی برای اشیای مستظرفه ایرانی مانند جلد کتاب - قلمدان و قاب آئینه به شیوه سبک زند و قاجار در ایران .

تشابه

۱- استفاده از هنر خوشنویسی بر بدنه قلمدانها .

۲- استفاده از انواع نقوش گیاهی مانند گل‌های ریشه ای و گل و بته به شیوه تشعیری مطابق با سبک هندی در هند و ایران .

۳- استفاده از طرح های قدیمی مانند گرفت و گیر - انسانی - حیوانی مانند چوگان - شکار - بزم و رزم - تصاویر عامه و عاشقانه - نقش زنان رامشگر - گلدانی به شیوه صفوی و هندی بین دو منطقه .

۴- استفاده از طرح های افسانه ای اژدها و سیمرغ در ایران و طرح های الهگان و خدایان هندی بر آثار لاک‌ی و نقاشی زیر لاک .

۵- اجرای شیوه مشابه ساخت زیر کار چوبی و یا کاغذی به اشکال جعبه - صندوقچه - قلمدان - قاب آئینه .

نتیجه گیری

هنر لاک‌ی یا نقاشی زیر لاک که در گذشته بنام هنر پایه ماشه شهرت داشت جزو هنرهای ماندگار دو کشور ایران و هند است که بنا به نوع در خواست متقاضیان و علاقمندان به این هنر در مناطق مختلفی تهیه میشود با اینکه نحوه ساخت زیر کار آن بین هر دو کشور مشابه می باشد اما بنا به مضامین فرهنگی متفاوت بین دو کشور هنرمندان با توجه به سلاطین متقاضیان و علاقمندان به این هنر به نقش اندازی بر اینگونه آثار می پردازند. هنر لاک‌ی یا پایه ماشه در ایران جزو هنرهای ظریفه محسوب میشود و بنا به نوع ظرافتها و ریزه کاری هایی که در ساخت بدنه اصلی و همچنین نقش اندازی های آن وجود دارد جزو صنایع هنری و دستی نفیس قرار گرفته و بیشتر توسط اغنیا مورد استفاده قرار می گیرد. استفاده اندک ایرانیان از آثار چوبی هنری در منازل باعث شد تا اینگونه اشیای هنری بیشتر در موزه نگهداری شوند و ساخت آن معطوف به سه شهر مشهور هنری ایران یعنی اصفهان - شیراز - تهران است که از گذشته تا کنون در نوع نقش اندازی و طرح های قدیمی آن مانند گل و مرغ سازی و تشعیر و تذهیب مشهور بوده و در روند تولید آن تغییری حاصل نداده اند. در هندوستان به دلیل استفاده زیاد از وسایل خانگی چوبی خصوصاً چوبهای جنگلی و بامبو ها در اسباب و اثاثیه منازل و همچنین غنای صنایع دستی آن منطقه از لاک بیشتر به منزله یک پوشش حفاظتی استفاده کرده اند و بیشترین اشیای چوبی آنها با طرحهای محلی و سنتی هر منطقه نقش اندازی میشود و کمتر ردپایی از نقوش و طرح های هند و ایرانی مربوط به قرون ۱۶ و ۱۷ میلادی را بر آثار لاک‌ی آنها دیده می شود. هر منطقه در هند بنا به نوع تکنیک های بکار رفته از نقوش خاص سنتی خود استفاده می کنند و لاک به عنوان ماده مقاوم و پوشش فقط

نقش محافظ را بازی می کند و طرح های بکار رفته به لحاظ اصالت نسبت به نقوش تاریخی هند که با نام مکتب هندو و ایرانی شناخته شده است تا حدودی فاصله دارد اما این هنر همچنان با قوت تمام در هند باقی است و جزو هنرهای اصیل و ماندگار محسوب میشود. حالیکه در ایران بیشتر استفاده از آن برای ساخت اشیای لاکی و چوبی نفیس می باشد و تا حدودی رو به فراموشی است.

منابع و مراجع

- ۱ - محمد تقی احسانی - جلدها و قلمدانهای ایرانی - تهران
- ۲ - سایت www.indianetzone.com
- ۳ - سایت موزه مترو پولیتن
- ۴ - منابع موزه کاخ گلستان تهران - کاخ نیاوران صاحبقرانیه - آرشیو مطالعاتی موزه میرعماد موزه صنایع دستی.
- ۵ - سایت www.ogallerie.com
- ۶ - مجموعه آثار هنرهای اسلامی موزه دیوید www.davidmus.dk
- ۷ - سایت www.esuppliersindia.com
- ۸ - مجله موزه ها - سوسن بیانی - هنر لاکی در ایران - ش ۱۳ و ۱۴.

نویسنده مقاله : مریم فدایی - کارشناس ارشد هنر - صنایع دستی Maryamft2003@yahoo.com

صندوقچه چوبی لاک - قرن ۲۰ - ساخت هند - مجموعه خصوصی